

**PENGURUSAN WARISAN KEBUDAYAAN
MARITIM DI SEMENANJUNG MALAYSIA:
KAJIAN KES KAPAL KARAM**

ZAINUDDIN BIN BACO

**UNIVERSITI SAINS MALAYSIA
2019**

**PENGURUSAN WARISAN KEBUDAYAAN
MARITIM DI SEMENANJUNG MALAYSIA:
KAJIAN KES KAPAL KARAM**

oleh

ZAINUDDIN BIN BACO

**Tesis Yang Diserahkan Untuk
Memenuhi Keperluan Bagi
Ijazah Doktor Falsafah**

Ogos 2019

PENGHARGAAN

Alhamdulillah, syukur kepada Allah S.W.T atas petunjuk, hidayah dan seterusnya memberikan ruang berfikir untuk mencetuskan idea dan seterusnya menyiapkan kajian ini. Selawat dan salam juga ke atas junjungan Nabi Muhammad S.A.W dan kepada ahli keluarganya. Terima kasih juga kepada ibu bapa saya, sesungguhnya jasa ibu bapa saya yang memahami ini adalah kekuatan saya dalam menyiapkan kajian ini. Sekalung penghargaan dan jutaan terima kasih kepada Prof. Dr. Stephen Chia Ming Soon selaku penyelia utama dan Dr. Eng Ken Khong selaku penyelia kedua atas keikhlasan mereka dalam membantu memberi tunjuk ajar, bimbingan, idea dan nasihat yang berguna sepanjang kajian ini dilakukan. Jutaan terima kasih juga kepada Prof. Dr. Mokhtar Saidin, Pengarah Penyelidikan Arkeologi Global (PPAG) dan seluruh warga PPAG atas perhatian dan kerjasama yang diberikan. Terima kasih juga kepada Jabatan Muzium Malaysia khususnya En. Samsol Sahar; Jabatan Warisan Negara khususnya Bahagian Arkeologi Bawah Air yang diketuai oleh En. Ruzairy Arbi; Jabatan Laut Malaysia khususnya En. Khairil Azizie Che Mat; Agensi Penguatkuasaan Maritim Malaysia khususnya Kapten Maritim V. Pannir Selvan; Perbadanan Muzium Melaka yang diketuai oleh Datuk Haji Khamis Haji Abas; Yayasan Warisan Johor khususnya Dr. Kamaruddin Abd. Razak; Universiti Malaysia Terengganu khusus kepada kumpulan penyelidikan arkeologi bawah air *Bidong Wreck* yang diketuai oleh En. Bahrim Mustapa; dan Unit Penyelidikan Arkeologi Borneo yang diketuai oleh En. Baszley Bee Basrah Bee. Tidak dilupakan juga kepada rakan-rakan yang telah sama-sama membantu dan memberikan dorongan kepada saya dalam menyiapkan kajian ini. Sesungguhnya yang baik dan benar itu datang dari ALLAH yang Maha Esa dan yang cacat cela itu adalah kelemahan daripada diri saya yang kadang-kadang tidak disedari.

Zainuddin Baco

ISI KANDUNGAN

PENGHARGAAN	ii
ISI KANDUNGAN	iii
SENARAI JADUAL	ix
SENARAI RAJAH	x
SENARAI FOTO	xi
SENARAI PETA	xiv
SENARAI SINGKATAN	xv
ABSTRAK	xvii
ABSTRACT	xviii
BAB 1 PENDAHULUAN	1
1.1 Pengenalan	1
1.2 Isu dan Masalah Kajian	3
1.2.1 Kekurangan Peruntukan Perundangan WKBA.....	3
1.2.2 Konflik Pihak Berkepentingan.....	4
1.2.3 Aktiviti Manusia dan Harta Karam.....	6
1.2.4 Perdagangan Artifak Warisan Budaya.....	8
1.2.5 Keterbatasan Sumber	12
1.2.6 Pelancongan Warisan Maritim.....	14
1.2.7 Arkeologi Bawah Air dan Salvaj Komersial	16
1.3 Objektif Kajian	17
1.4 Skop Kajian	20
1.5 Kaedah Kajian	22
1.5.1 Peringkat Awalan.....	22
1.5.2 Peringkat Pengumpulan Data.....	23
1.5.2(a) Perpustakaan	23
1.5.2(b) Temu Bual.....	25

1.5.2(c)	Kerja Lapangan	26
1.5.3	Peringkat Analisis Data	27
1.5.3(a)	Analisis kritikan Eksposisi	27
1.5.3(b)	Analisis Perbandingan dan Kandungan	28
1.5.3(c)	Analisis Model Penilaian Tahap Keberkesanan PWKM	28
1.5.4	Peringkat Cadangan dan Rumusan	30
1.7	Kajian Lepas.....	30
1.8	Struktur Bab	44
1.9	Rumusan.....	47
BAB 2 WARISAN KEBUDAYAAN MARITIM		48
2.1	Pengenalan	48
2.2	Konsep Warisan Kebudayaan Bawah Air	48
2.2.1	Parameter	53
2.2.2	Nilai	56
2.3	Formasi Kebudayaan Maritim Semenanjung Malaysia	59
2.3.1	Risdam 1727	70
2.3.2	Diana 1817	77
2.3.3	Nassau 1606	82
2.3.4	Royal Nanhai 1460	87
2.3.5	Turiang 1370	92
2.3.6	Nanyang 1380	96
2.3.7	Longquan 1380	98
2.3.8	Xuande 1540	100
2.3.9	Singtai 1550	103
2.3.10	Desaru 1840	105
2.3.11	Wanli 1630	109
2.4	Rumusan.....	112

BAB 3 PENGURUSAN WARISAN KEBUDAYAAN MARITIM.....	114
3.1 Pengenalan	114
3.2 Konseptual dan Proses Tindakan PWKM.....	114
3.2.1 Penyelidikan Saintifik.....	117
3.2.2 Perlindungan	120
3.2.3 Pemeliharaan <i>In-situ</i>	121
3.2.4 Akses.....	123
3.2.5 Promosi	124
3.2.6 Pembangunan Sosioekonomi	125
3.2.7 Analisis Hubungan dan Hierarki Matlamat	126
3.3 Pihak Berkepentingan PWKM	133
3.3.1 Kerajaan	134
3.3.2 Kerajaan Peringkat Negeri.....	139
3.3.3 Pihak Berkepentingan Kerajaan Lain (Secara Tidak Langsung).....	141
3.3.4 Universiti dan Institusi Penyelidikan	148
3.3.5 Pengusaha Komersial.....	149
3.3.6 Badan Bukan Kerajaan (BBK)	151
3.3.7 Masyarakat Awam	152
3.3.8 Pertubuhan Antarabangsa	154
3.3.9 Identifikasi dan Kesan Matlamat Pihak Berkepentingan.....	157
3.4 Proses Tindakan PWKM (1980-2015).....	162
3.4.1 Proses Tindakan PWKM Fasa 1: 1980-2005.....	164
3.4.1(a) Pengenalpastian Tapak.....	164
3.4.1(b) Penyelidikan Saintifik (Ekskavasi/Salvaj).....	166
3.4.1(c) Konservasi.....	168
3.4.1(d) Pembangunan Sosioekonomi	170
3.4.2 Proses Tindakan PWKM Fasa Kedua: 2005-2015	172

3.5	Penemuan dan Penyelidikan Saintifik PWKM	175
3.6	Dasar Pengurusan dan Penyelidikan 1980-2015.....	180
3.7	Penjarahan dan Perdagangan WKBA	188
3.8	Pelancongan Warisan Maritim	195
3.8.1	Sumber Pelancongan WKBA Semenanjung Malaysia	197
3.9.1(a)	Muzium Negara, Kuala Lumpur	198
3.9.1(b)	Muzium Samudera, Melaka	200
3.9.1(c)	Muzium Nelayan, Tanjung Balau, Johor	201
3.9.1(d)	Muzium Daerah Dungun, Terengganu	202
3.9.1(e)	Muzium Lukut, Negeri Sembilan	204
3.8.2	Pelancongan <i>In-situ</i> dan Pameran.....	205
3.9	Rumusan	207
BAB 4 PERUNDANGAN WARISAN KEBUDAYAAN MARITIM.....		212
4.1	Pengenalan	212
4.2	Malaysia dan Perundangan Antarabangsa.....	212
4.2.1	<i>United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS) 1982</i>	214
4.2.2	<i>Convention Protection of Underwater Cultural Heritage 2001</i>	218
4.2.2(a)	Hubungan CPUCH 2001 dengan UNCLOS 1982	221
4.2.2(b)	Kawalan Pergerakan Artifak WKBA.....	222
4.2.2(c)	Keseimbangan Matlamat	227
4.2.2(d)	Kedudukan Malaysia	232
4.2.3	<i>The Nairobi International Convention on the Removal of Wreck 2007</i>	234
4.3	Perundangan Domestik	240
4.3.1	Ketiadaan Perundangan Khusus Melindungi WKBA sebelum Akta Warisan Kebangsaan 2005.....	241
4.3.2	Akta Warisan Kebangsaan 2005.....	243

4.3.2(a)	Pemilikan dan Penegasan Bidang Kuasa	244
4.3.2(b)	Jumpaan dan Notis Jumpaan.....	246
4.3.2(c)	Zon yang Dilindungi	247
4.3.2(d)	Penyelenggaraan Tapak WKBA	250
4.3.2(e)	Penyelidikan Saintifik (Permohonan Lesen dan Peraturan).....	250
4.3.2(f)	Eksplotasi Komersial (Kawalan dan Pergerakan WKBA)	255
4.3.2(g)	Kesalahan dan Penalti	262
4.4	Perundangan Subsidiari PWKM	263
4.4.1	<i>Merchant Shipping Ordinance</i> (1952).....	263
4.4.1(a)	Penemuan dan Kawalan Penerima Kapal Karam	265
4.4.1(b)	Jualan dan Pelupusan Kapal Karam.....	268
4.4.1(c)	Penyelesaian Pertikaian dan Pembahagian Salvaj	268
4.4.2	Akta Perikanan 1985.....	271
4.5	Mekanisme Perundangan Warisan	276
4.6	Rumusan.....	283
BAB 5 PENILAIAN KEBERKESANAN PENGURUSAN WARISAN KEBUDAYAAN MARITIM.....		285
5.1	Pengenalan	285
5.2	Penilaian Keberkesanan PWKM.....	285
5.2.1	Parameter Penilaian Keberkesanan.....	287
5.2.2	Hasil Penilaian Keberkesanan	298
5.3	Model Kesesuaian Proses Tindakan PWKM di Semenanjung Malaysia.....	314
5.3.1	Peringkat 1 (Proses Pembuatan Keputusan)	314
5.3.2	Peringkat 2 (Penelitian Kesesuaian Proses Tindakan).....	326
5.3.2(a)	Tiada Tindakan	327
5.3.2(b)	Pemeliharaan <i>In-situ</i>	329

5.3.3(c) Pemeliharaan <i>Ex-situ</i>	332
5.3.3 Peringkat 3 (Pembangunan Sosioekonomi).....	337
5.3.3(a) Taman/Muzium Arkeologi Bawah Air	337
5.3.3(b) Muzium Maritim.....	341
5.4 Rumusan.....	344
BAB 6 KESIMPULAN	346
6.1 Pengenalan	346
6.2 Objektif dan Hasil Kajian.....	346
6.3 Bentuk dan Formasi Tapak WKBA di Semenanjung Malaysia.....	347
6.4 Amalan PWKM Semasa di Semenanjung Malaysia	351
6.5 Pembangunan Sosioekonomi PWKM.....	355
6.6 Mekanisme Perundangan Warisan di Semenanjung Malaysia	357
6.7 Penilaian Tahap Keberkesanan Proses Tindakan PWKM oleh Pihak Berkepentingan Kerajaan	359
6.8 Rekomendasi PWKM di Semenanjung Malaysia	362
6.8.1 Mengukuhkan Perlindungan PWKM Menerusi Pemantapan Perundangan Warisan	363
6.8.2 Pembahagian Bidang Kuasa dan Tugas yang Jelas antara Pihak Berkepentingan Secara Langsung PWKM	366
6.8.3 Penyebaran Maklumat bagi Meningkatkan Kesedaran Menerusi Pendidikan Warisan	368
6.8.4 Peruntukan Kewangan	370
6.8.5 Kumpulan Penyelidikan Arkeologi Bawah Air	373
6.8.6 Kerjasama Antarabangsa	374
6.8.7 Penyelidikan Arkeologi Maritim dan Salvaj Komersial.....	375
6.9 Cadangan Penyelidikan PWKM di Masa Hadapan.....	377
SENARAI RUJUKAN	379
LAMPIRAN	

SENARAI JADUAL

	Halaman
Jadual 1.1: Keluasan Zon Maritim Semenanjung Malaysia.....	21
Jadual 2.1: Nilai WKBA	57
Jadual 2.2: Kategori Keberadaan WKBA	67
Jadual 2.3: Senarai Tapak WKBA dalam Kategori Periksa dan Ketahui	67
Jadual 2.4: Senarai Artifak dari tapak WKBA Risdam.....	74
Jadual 2.5: Jumlah dan Jenis Seramik Tapak Turiang	94
Jadual 2.6: Jumlah dan Jenis Seramik Tapak Desaru	107
Jadual 3.1: Proses Tindakan, Fokus dan Matlamat PWKM	116
Jadual 3.2: Hubungan antara setiap Matlamat dan Proses Tindakan PWKM.....	127
Jadual 3.3: Pihak Berkepentingan Kerajaan.....	136
Jadual 3.4: Hubungan Matlamat, Potensi dan Halangan PWKM	158
Jadual 3.5: Hubungan Matlamat dengan Kesan Positif dan Negatif.....	160
Jadual 3.6: Projek Penyelidikan PWKM di Semenanjung Malaysia (1980-2015) ..	176
Jadual 3.7: Perbandingan Arkeologi Maritim dan Salvaj Komersial.....	182
Jadual 3.8: Kes Penjarahan di Semenanjung Malaysia (1980-2015).....	190
Jadual 4.1: Peruntukan Perundangan yang Berkaitan WKBA.....	240
Jadual 4.2: Mekanisme Perundangan Antarabangsa.....	278
Jadual 4.3: Mekanisme Perundangan Domestik	280
Jadual 5.1: Set Petunjuk Utama dalam Penilaian Keberkesanan PWKM.....	292
Jadual 5.2: Hasil Penilaian Keberkesanan PWKM di Semenanjung Malaysia	293
Jadual 5.3: Ringkasan Hasil Analisis Kerangka Hubung Kait Proses Tindakan dan Penilaian Keberkesanan PWKM di Semenanjung Malaysia	309
Jadual 5.4: Faedah dan Kelemahan Kaedah “Tiada Tindakan”	328
Jadual 5.5: Faedah dan Kelemahan Kaedah “Tindakan Pemeliharaan <i>In-situ</i> ”	331
Jadual 6.1: Isu dan Rekomendasi Peruntukan Perundangan AWK 2005	363

SENARAI RAJAH

	Halaman
Rajah 1.1: Carta Alir Kaedah Kajian	29
Rajah 2.1: Bidang Kajian Warisan Arkeologi Maritim	49
Rajah 3.1: Proses PWKM	115
Rajah 3.2: Hierarki Piramid Kepentingan Matlamat PWKM	132
Rajah 3.3: Hubungan Pihak Berkepentingan Kerajaan Persekutuan dan Negeri.....	135
Rajah 3.4: Model Proses Tindakan PWKM di Semenanjung Malaysia 1980-2015	163
Rajah 3.5: Proses Survei, Salvaj dan Konservasi Kapal Karam	166
Rajah 3.6: Proses Konservasi Artifak WKBA	168
Rajah 3.7: Proses dan Carta Aliran Penyelidikan Survei WKBA.....	173
Rajah 3.8: Proses dan Carta Aliran Penyelidikan Salvaj dan Ekskavasi WKBA	174
Rajah 5.1: Model <i>Balanced Scorecard</i> bagi Sektor Awam	288
Rajah 5.2: Kitaran Penyesuaian Pengurusan Strategik	289
Rajah 5.3: Model <i>Balanced Scorecard</i> bagi PWKM	290
Rajah 5.4: Perbandingan Kes Penjarahan dan Aktiviti Salvaj Komersial	299
Rajah 5.5: Perbandingan Penyelidikan Saintifik Fasa 1 dan Fasa 2	302
Rajah 5.6: Statistik Kedatangan Pelancong/Pelawat ke Melaka 1990-2015.....	306
Rajah 5.7: Kerangka Faktor yang Mempengaruhi Pembuatan Keputusan Proses Tindakan PWKM	315
Rajah 5.8: Kerangka Peringkat Proses Pembuatan Keputusan Tapak WKBA Semenanjung Malaysia	320
Rajah 5.9: Kerangka Kesesuaian Tindakan Kaedah Tindakan PWKM.....	326
Rajah 5.10: Model Proses Tindakan Pemeliharaan <i>ex-situ</i>	335
Rajah 5.11: Kitaran Pembangunan Ekonomi Muzium Maritim untuk Tujuan Penyelidikan Saintifik	343

SENARAI FOTO

	Halaman
Foto 2.1: Lakaran Kapal Jenis <i>fluit (flueten)</i> VOC	71
Foto 2.2: Gading Gajah	75
Foto 2.3: Jongkong Timah VOC	75
Foto 2.4: Tempayan Tanur Meanam Noiayang	76
Foto 2.5: Kompas	76
Foto 2.6: Kapal yang Hampir Serupa dengan Kapal Diana	77
Foto 2.7: Lakaran Pelan Kedudukan Artifak Tapak Diana	80
Foto 2.8: Artifak Pinggan Tapak WKBA Diana	80
Foto 2.9: Artifak Patung Figura Tapak WKBA Diana	81
Foto 2.10: Sebahagian Artifak dari Tapak WKBA Diana	81
Foto 2.11: Lakaran Kapal Perang Belanda seperti Nassau	82
Foto 2.12: <i>Battle of Cape Rachado</i>	84
Foto 2.13: Sebahagian Artifak dari Tapak WKBA Nassau	86
Foto 2.14: Lakaran Kapal Royal Nanhai	87
Foto 2.15: Lakaran Pelan Kapal Royal Nanhai	88
Foto 2.16: Lakaran Pelan dan Tempat Penyimpanan Rahsia Kapal Royal Nanhai ...	88
Foto 2.17: Artifak Cop Mohor Diraja Royal Nanhai	90
Foto 2.18: Sebahagian Koleksi Artifak Tapak WKBA Royal Nanhai	90
Foto 2.19: Sebahagian Koleksi Artifak Tapak WKBA Royal Nanhai	91
Foto 2.20: Lakaran Kapal Untuk Jenis “Laut China Selatan”	92
Foto 2.21: Lakaran Pelan Tapak WKBA Turiang	93
Foto 2.22: Seramik Si-Satchanalai	95
Foto 2.23: Seramik Sukothai	95
Foto 2.24: Seramik Vietnam	96
Foto 2.25: Seramik China	96

Foto 2.26: Sebahagian Artifak Tapak WKBA Nanyang.....	97
Foto 2.27: Sebahagian Artifak Tapak WKBA Nanyang.....	98
Foto 2.28: Sebahagian Artifak Tapak WKBA Longquan.....	100
Foto 2.29: Lakaran Pelan Tapak WKBA Xuande.....	101
Foto 2.30: Meriam Portugis yang Terdapat di Tapak WKBA Xuande	102
Foto 2.31: Sebahagian Artifak Tapak WKBA Xuande.....	102
Foto 2.32: Sebahagian Artifak Tapak WKBA Singtai.....	104
Foto 2.33: Sebahagian Artifak Tapak WKBA Singtai.....	104
Foto 2.34: Kapal Jenis “Laut China Selatan” Desaru	105
Foto 2.35: Lakaran Pelan Tapak WKBA Desaru.....	106
Foto 2.36: Sebahagian Artifak Tapak WKBA Desaru.....	108
Foto 2.37: Lakaran Pelan Tapak WKBA Wanli	110
Foto 2.38: Sebahagian Artifak Seramik Tapak WKBA Wanli	111
Foto 3.1: Proses Penyahgaraman Artifak WKBA	169
Foto 3.2: Proses Pembersihan dan Konservasi Artifak WKBA.....	169
Foto 3.3: Pembungkusan dan Penyimpanan Artifak WKBA	169
Foto 3.4: Pameran Arkeologi Maritim Malaysia	170
Foto 3.5: Pameran Arkeologi Maritim Malaysia	171
Foto 3.6: Pameran Arkeologi Maritim Malaysia	171
Foto 3.7: Demonstrasi Ekskavasi Arkeologi Maritim	172
Foto 3.8: Artifak WKBA Diana yang Dijual secara atas Talian.....	194
Foto 3.9: Artifak Tapak WKBA Dijual secara atas Talian	194
Foto 3.10: Muzium Samudera dan Pameran Koleksi Tapak WKBA Diana.....	200
Foto 3.11: Muzium Samudera dan Pameran Koleksi Tapak WKBA Diana.....	201
Foto 3.12: Pameran Artifak Tapak WKBA Desaru di Muzium Nelayan	202
Foto 3.13: Muzium Daerah Dungun	203
Foto 3.14: Pameran Tapak WKBA Wanli, Muzium Daerah Dungun	203

Foto 3.15: Sebahagian Artifak Tapak WKBA Nassau.....	204
Foto 5.1: Halangan Fizikal di Tapak WKBA Utara Rab Island, Croatia.....	330

SENARAI PETA

Halaman

Peta 1.1: Zon Maritim Malaysia (Semenanjung Malaysia)	21
Peta 2.1: Lokasi WKBA Semenanjung Malaysia bagi Kategori Periksa.....	70

SENARAI SINGKATAN

ACUA	<i>Advisory Council on Underwater Archaeology</i>
AIMA	<i>Australasian Institute of Maritime Archaeology</i>
APMM	Agensi Penguatkuasaan Maritim Malaysia
ARIUA	<i>Asian Research Institute of Underwater Archaeology</i>
ASEAN	<i>Association of Southeast Asian Nations</i>
BBK	Badan bukan kerajaan
BSC	<i>Model Balanced Scorecard</i>
BWM	Badan Warisan Malaysia
CPUCH	<i>Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage</i>
DOF	Jabatan Perikanan Malaysia
EEIA	<i>English East India Company</i>
EIC	<i>East India Company</i>
ICCROM	<i>International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property</i>
ICOM	<i>The International Council of Museums</i>
ICOMOS	<i>International Council on Monuments and Sites</i>
ICUCH	<i>International Committee on Underwater Cultural Heritage</i>
IJNA	<i>International Journal of Nautical Archaeology</i>
ILA	<i>International Law Associations</i>
INA	<i>Institute of Nautical Archaeology</i>
ISEAS	<i>The Institute of Southeast Asian Studies</i>
JAS	Jabatan Alam Sekitar
JKDM	Jabatan Kastam dan Eksais Diraja Malaysia
JLM	Jabatan Laut Malaysia
JMA	Jabatan Muzium dan Antikuiti
JMM	Jabatan Muzium Malaysia
JPKKBK	Jawatankuasa Pengurusan Kapal Karam Bersejarah Kebangsaan
JUPEM	Jabatan Ukur dan Pemetaan Malaysia
JWN	Jabatan Warisan Negara
MHS	<i>Malaysia Historical Salvors Sdn. Bhd.</i>
MIMA	<i>Maritime Institute of Malaysia Library</i>
MPKTLRL	Majlis Penasihat Kebangsaan Taman Laut dan Rizab Laut
MSO	<i>Merchant Shipping Ordinance, 1952</i>

Nairobi WRC	<i>Nairobi International Convention on the Removal of Wreck..</i>
NAS	<i>Nautical Archaeology Society</i>
NOAA	<i>National Oceanic and Atmospheric Administration</i>
NUMA	<i>National Underwater & Marine Agency</i>
PASM	Persatuan Alam Semulajadi Malaysia
PERZIM	Perbadanan Muzium Melaka
PPM	Pasukan Polis Marin
PSM	Persatuan Sejarah Malaysia
PWPP	Persatuan Warisan Pulau Pinang
PWM	Persatuan Warisan Melaka
PWP	Persatuan Warisan Perak
PWKM	Pengurusan Warisan Kebudayaan Maritim
SEAC	<i>Southeast Archaeology Centre</i>
SEAMEO-SPAFA	<i>Southeast Asian Ministers of Education Organization - Projects in Archaeology and Fine Arts</i>
SHA	<i>Society for Historical Archaeology</i>
TLDM	Tentera Laut Diraja Malaysia
UASBC	<i>Underwater Archaeological Society of British Columbia</i>
UKM	Universiti Kebangsaan Malaysia
UM	Universiti Malaya
UMS	Universiti Malaysia Sabah
UMT	Universiti Malaysia Terengganu
UNCLOS	<i>United Nations Convention on the Law of the Sea</i>
UNESCO	<i>United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization</i>
USM	Universiti Sains Malaysia
VOC	<i>Verenigde Oostindische Compagnie</i>
WHC	<i>World Heritage Committee</i>
WKBA	Warisan Kebudayaan Bawah Air
WKM	Warisan Kebudayaan Maritim
YAWA	Yayasan Anak Warisan Alam
YWJ	Yayasan Warisan Johor
ZEE	Zon Ekonomi Eksklusif
WWF	<i>World Wide Fund</i>

PENGURUSAN WARISAN KEBUDAYAAN MARITIM DI SEMENANJUNG MALAYSIA: KAJIAN KES KAPAL KARAM

ABSTRAK

Setelah lebih 35 tahun (1980-2015) Pengurusan Warisan Kebudayaan Maritim (PWKM), Malaysia masih tidak terlepas daripada pelbagai isu dan permasalahan asas. Oleh itu, kajian ini bertujuan untuk mengenal pasti isu dan permasalahan utama PWKM di Semenanjung Malaysia dan seterusnya memberi rekomendasi yang sesuai untuk mengatasi isu dan masalah tersebut. Pemerihalan isu dan masalah PWKM diperincikan dengan melihat proses tindakan PWKM menerusi dua fasa iaitu Fasa 1: Jabatan Muzium dan Antikuiti (1980-2005) dan Fasa 2: Jabatan Warisan Negara (2005-2015). Aspek utama yang ditekankan semasa fasa tersebut adalah aspek dasar dan amalan PWKM yang dilakukan oleh pihak berkepentingan kerajaan, mekanisme perundangan warisan dan penilaian tahap keberkesanan PWKM. Hasil kajian mendapati terdapat tujuh isu dan masalah PWKM iaitu kekurangan peruntukan perundangan, konflik pihak berkepentingan, aktiviti manusia seperti penjarahan dan pemburuan harta karam, perdagangan warisan budaya, keterbatasan sumber, pelancongan maritim dan konflik penyelidikan arkeologi maritim dengan salvaj komersial. Hasil kajian juga mendapati bahawa salah satu isu dan masalah utama dalam PWKM di Semenanjung Malaysia adalah isu kekurangan peruntukan perundangan warisan. Aspek perundangan merupakan teras utama PWKM kerana tanpa perundangan yang kukuh, segala aktiviti yang berkaitan dengan PWKM yang dijalankan tidak akan berkesan dan seterusnya mengundang pelbagai isu dan masalah lain. Oleh itu, rekomendasi utama kajian ini adalah pengukuhkan perundangan menerusi pindaan atau penambahan peruntukan perundangan yang sedia ada, pembahagian bidang kuasa dan tugas yang lebih jelas, penyebaran maklumat berkesan dan menyeluruh, peruntukan kewangan yang mencukupi, kerjasama antarabangsa, penubuhan kumpulan penyelidikan arkeologi bawah air dan tolak ansur penyelidikan arkeologi bawah air dengan salvaj komersial. Adalah diharap bahawa rekomendasi kajian ini dapat mengatasi isu dan masalah PWKM sedia ada dan membantu dalam penyediaan sebuah garis panduan PWKM yang lebih berkesan untuk melindungi dan memelihara tapak WKBA di Semenanjung Malaysia.

MARITIME CULTURAL HERITAGE MANAGEMENT IN PENINSULAR MALAYSIA: CASE STUDY ON SHIPWRECK

ABSTRACT

After more than 35 years (1980-2015), Malaysia's maritime cultural heritage management (MCHM) has yet to resolve various basic issues and problems. This study is aimed at identifying the main issues and problems of MCHM in Peninsular Malaysia in order to provide useful recommendations to resolve the issues and problems. Issues and problems of MCHM are discussed in two main phases, namely Phase 1: Department of Museums and Antiquities (1980-2005) and Phase 2: Department of National Heritage (2005-2015). The main aspects emphasized during these two phases include policies and practices of MCHM carried out by the government, mechanism of heritage legislation and the assessment of MCHM's level of effectiveness. The findings of this study revealed seven main issues and problems of MCHM - the lack of legal provisions, conflicts among stakeholders, human activities such as looting and treasure hunting, illicit trafficking of cultural heritage, limitation of resources, maritime tourism and conflict between maritime archaeological research and commercial salvage. In addition, this study had identified that one of the main issues and problems of MCHM in Peninsular Malaysia is the lack of legal provisions for heritage. The legislation aspect is the main core of MCHM: without strong legislation, all the activities of MCHM conducted would not be effective and eventually this could lead to various other issues and problems. Therefore, the main recommendations of this study are strengthening the laws through amendments or providing additional laws to the existing provisions, clearer division of jurisdictions and roles, effective and comprehensive dissemination of information, adequate financial allocations, international cooperation, establishing a research team of underwater archaeology and tolerance between underwater archaeological research and commercial salvage. It is hoped that recommendations provide by this study will be able to resolve the existing issues and problems of MCHM and help in developing effective guidelines of MCHM in order to protect and conserve the underwater cultural heritage of Peninsular Malaysia.

BAB 1

PENDAHULUAN

1.1 Pengenalan

Sejarah telah membuktikan bahawa setiap tahun puluhan atau ratusan kapal telah karam disebabkan pelbagai faktor seperti terlanggar batu karang, peperangan, kemalangan, kecuaiian manusia dan cuaca buruk sewaktu menuju ke destinasiya. Berdasarkan rekod rasmi Jabatan Warisan Negara (JWN), jumlah kapal karam yang terdapat di perairan Malaysia sehingga 13 Mei 2015 adalah sebanyak 102 tapak, 77 tapak terdapat di Semenanjung Malaysia dan selebihnya berada di Sabah, Sarawak dan Wilayah Persekutuan Labuan (Jabatan Warisan Negara, 2016). Tinggalan kapal karam ini seharusnya dilihat sebagai satu kapsul masa dan wajar diterjemahkan sebagai Warisan Kebudayaan Bawah Air (WKBA)¹ kerana mempunyai signifikan dalam memerihalkan masyarakat terdahulu dari sudut bentuk budaya dan cara berfikir (Muckelroy, 1978:55). Ianya juga merupakan antara elemen kebudayaan maritim penting di alam Nusantara (Asia Tenggara) yang membentuk entiti politik, ekonomi dan sosial sejak Zaman Neolitik Akhir sekitar 4500 tahun yang lalu (Nik Hassan Shuhaimi, 1990:3-14).

Kajian ini secara amnya mengupas tentang Pengurusan Warisan Kebudayaan Maritim (PWKM) di Semenanjung Malaysia yakni pengurusan warisan ke atas tapak warisan kebudayaan yang berada di persekitaran maritim. Pada peringkat global, PWKM mula mendapat perhatian yang serius menjelang pertengahan 1990an atas usaha *United Nation Education, Science and Cultural Organization* (UNESCO). Manakala pada peringkat domestik, PWKM di Semenanjung Malaysia yang bermula

¹ Sebahagian besar kajian WKBA tertumpu kepada tapak kapal karam.

secara anti-tesis (sebagai salah satu bentuk pentadbiran awam) pada awal 1980an untuk melindungi tapak WKBA. Hanya menerusi insiden penjarahan tapak WKBA Risdam pada tahun 1983 telah menyebabkan usaha PWKM mendapat perhatian yang serius daripada pihak berkepentingan kerajaan iaitu Jabatan Muzium dan Antikuiti (JMA) dan pihak yang berkaitan dengan maritim. Setelah hampir 35 tahun (1980-2015) pelaksanaan proses tindakan PWKM di Semenanjung Malaysia, pihak berkepentingan kerajaan masih berdepan dengan pelbagai isu dan masalah untuk melindungi, memelihara dan memulihara tapak WKBA. Perlu ditekankan bahawa perlindungan bentuk warisan ini perlu diketengahkan sebagai salah satu pengurusan warisan yang penting dan bukan lagi sekadar sisipan dalam pengurusan warisan kebudayaan yang selama ini sering berfokus kepada warisan semulajadi, warisan bina (*built heritage*), seni bina dan kesenian di tapak daratan.

Lantaran itu, penjelasan bab ini menjurus kepada beberapa aspek penting yang menjadi kerangka asas dan tujuan kajian ini dilakukan iaitu pengenalan, skop kajian, isu dan masalah kajian, objektif kajian, kaedah kajian dan kajian lepas. Hasil kajian ini diharap dapat memberikan sumbangan kepada pengurusan warisan (*heritage management*) atau pengurusan sumber budaya (*cultural resource management*) khususnya dalam menyediakan sebuah panduan PWKM di Semenanjung Malaysia, sejajar dengan kehendak nasional dan sejagat. Hasil kajian ini juga diharap dapat menerangkan implikasi aktiviti salvaj komersial, pemburuan harta karam, industri perdagangan barangan antik dan kepentingan memberi kesedaran kepada masyarakat untuk memelihara dan melindungi WKBA khususnya dalam kalangan generasi pasca merdeka terhadap WKBA.

1.2 Isu dan Masalah Kajian

Meskipun selepas 58 tahun perundangan warisan diperkenalkan iaitu bermula dengan Akta Harta Karun 1957 (Akta 524), Akta Bendapurba 1976 (Akta 168) sehingga AWK 2005, yang bertujuan melindungi segala bentuk warisan (kebudayaan dan semulajadi), prospek pengurusan warisan di Semenanjung Malaysia khususnya dalam melindungi WKBA, masih tidak terlepas daripada pelbagai isu dan masalah asas. Isu dan masalah tersebut ialah kekurangan peruntukan perundangan, konflik pihak berkepentingan, aktiviti manusia dan harta karam, perdagangan artifak WKBA, keterbatasan sumber, pelancongan warisan maritim dan konflik metodologi penyelidikan antara arkeologi bawah air dan salvaj komersial. Ketiadaan satu bentuk PWKM yang mampan untuk berhadapan isu dan masalah asas PWKM tersebut, bakal mengheret tapak WKBA ke arah fenomena sejagat iaitu ancaman kemusnahan secara langsung dan tidak langsung.

1.2.1 Kekurangan Peruntukan Perundangan WKBA

Peruntukan perundangan warisan yang kukuh dan mencukupi merupakan antara faktor terpenting dalam menjamin keberkesanan PWKM. Peruntukan perundangan merupakan suatu punca kuasa yang diperuntukkan kepada individu, agensi, organisasi, badan tertentu dan pihak yang terlibat, tanpa dicabar oleh mana-mana pihak. Dengan adanya peruntukan perundangan yang kukuh, maka jaminan bagi sesuatu tapak WKBA untuk melalui proses tindakan PWKM akan menjadi realiti. Penggubalan AWK 2005 bagi menggantikan Akta Bendapurba 1976 (Akta 168) telah menjadi asas kepada aspek perlindungan warisan yang lebih baik. Tetapi sejauh manakah akta ini dapat menangani masalah pemilikan dan vandalisme warisan, konflik bidang kuasa dan penguatkuasaan, kekeliruan definisi, denda dan penalti yang rendah serta beberapa

kekurangan peruntukan khusus masih boleh diperdebatkan. Begitu juga pada peringkat antarabangsa yang melibatkan Malaysia seperti isu pendirian ratifikasi *Convention Protection of Underwater Cultural Heritage 2001* (CPUCH, 2001) dan persempadanan perairan antarabangsa dalam perundangan antarabangsa yang terlibat seperti *United Nations Convention on the Law of the Sea 1982* (UNCLOS) dan *The Nairobi International Convention on the Removal of Wreck* (Nairobi WRC) 2007.

Berdasarkan kajian lepas telah memperlihatkan bahawa peruntukan perundangan sedia ada dalam melindungi segala bentuk warisan di Semenanjung Malaysia masih tidak mencukupi khususnya melibatkan WKBA. Hal ini bertepatan sebagaimana kajian yang telah dilakukan oleh Bilcher Bala dan Baszley Bee (2002), Adi Taha (1986), Samsol Sahar (2006), Asyaari Muhamad (2009), Yuszaidi *et. al.*, (2010), Bederman (2002), Boestan (2002), Dromgoole (2010), Garabello dan Scovazzi (2003) dan Rau (2002). Walau bagaimanapun, hal ini tidak bermaksud bahawa setiap peruntukan perundangan warisan atau sebarang perundangan subsidiari yang digunakan di Malaysia sudah lapuk mahupun telah ketinggalan zaman. Cuma yang nyata, harus ada beberapa pembaikan dalam aspek perundangan warisan dalam memastikan prospek PWKM yang berkesan dan kukuh dikuatkuasakan dalam menjamin kelangsungan tapak WKBA pada era moden ini. Keperluan melihat mekanisme peruntukan perundangan Malaysia yang berkaitan dengan WKBA akan dapat memberikan penjelasan terhadap isu dan masalah asas PWKM.

1.2.2 Konflik Pihak Berkepentingan

PWKM merupakan satu bidang tugas yang luas dan kompleks kerana melibatkan pelbagai pihak berkepentingan. Justeru, persoalan identifikasi dan kesan setiap pihak

berkepentingan dalam PWKM ini perlu diambil kira kerana setiap pihak berkepentingan beroperasi pada tahap dan mempunyai objektif tersendiri. Sebahagian pihak berkepentingan terlibat secara langsung dalam proses pembuatan keputusan dalam PWKM, manakala sebahagian lagi, tidak terlibat secara langsung tetapi memberi kesan langsung ke atas PWKM. Dalam senario dinamik ini, penilaian kesan seimbang yang menguntungkan kesemua pihak dengan mengambil kira kepentingan objektif utama PWKM perlu diteliti.

Pihak berkepentingan merupakan pihak yang terlibat (secara langsung dan tidak langsung) dan yang menerima kesan ke atas sebarang pelaksanaan proses tindakan PWKM. Pihak berkepentingan utama PWKM di Semenanjung Malaysia adalah kerajaan, pihak ini bertanggungjawab dalam mengurus dan menguatkuasakan peruntukan perundangan serta melaksanakan proses tindakan selaras dengan skop bidang tugas yang telah ditetapkan. Walau bagaimanapun, kepelbagaian pihak berkepentingan kerajaan dan pihak lain yang terlibat dalam PWKM, acap kali menimbulkan konflik bidang kuasa antara pihak yang mengimplementasikan proses tindakan PWKM dengan pihak lain. Sebagai contoh kes, pertindihan penguatkuasaan perairan wilayah antara kerajaan persekutuan dengan kerajaan negeri. Situasi ini lazimnya berlaku dan menyebabkan timbul kesukaran pihak JWN dan Jabatan Muzium Malaysia (JMM) untuk melaksanakan kerja survei, salvaj, ekskavasi dan penjagaan warisan budaya ekoran bidang kuasa yang terhad. Manakala dari sisi pihak kerajaan negeri pula tidak mempunyai kepakaran dan sumber kewangan (Yuszaidy *et. al.*, 2010:277-283). Implikasinya, tapak WKBA berdepan dengan pelbagai ancaman kerana tindakan PWKM tidak dapat dilaksanakan, ekoran berlaku kekeliruan mengenai bidang kuasa. Begitu juga konflik pihak berkepentingan kerajaan JWN dengan pihak berkepentingan yang melaksanakan kawalan keselamatan di kawasan

perairan seperti Agensi Penguatkuasaan Maritim Malaysia (APMM), Tentera Laut Diraja Malaysia (TLDM) dan Jabatan Laut Malaysia (JLM). Sebagai contoh, kes cubaan penjarahan tapak WKBA *HMS Prince of Wales* (untuk tujuan pengumpulan logam kitar semula) oleh sekumpulan warga Vietnam di perairan Tanjung Gelang Kuantan yang berjaya dipatahkan oleh APMM pada tahun 2015. Kes ini seterusnya diserahkan kepada JWN untuk tindakan selanjutnya kerana melibatkan artifak dan tapak WKBA. Namun, JWN menjelaskan bahawa tiada sebarang tindakan dapat dikenakan ke atas kumpulan penjarah ini berdasarkan AWK 2005. Hal ini kerana skop kuasa penguatkuasaan AWK 2005 hanya meliputi 12 batu nautika daripada garis pantai perairan Malaysia, sedangkan kes ini berlaku di luar kawasan tersebut (Harian Metro, 20 November 2015; Sinar, 6 November 2015). Maka, persoalan yang timbul berkaitan pihak berkepentingan adalah sejauh manakah pengagihan bidang kuasa dan tugas kepada pihak yang berkepentingan dalam proses tindakan PWKM? Kekaburan ini menyebabkan perlunya satu perbincangan dan kajian khusus untuk mengelakkan isu konflik bidang kuasa seperti ini berlaku pada masa hadapan.

1.2.3 Aktiviti Manusia dan Harta Karam

Under the sea, irreplaceable site can be destroyed by act of man or nature without anyone knowing (Grenier, 2006).

Sejak ribuan tahun lampau dasar laut merupakan “perkuburan dan harta karam” pelbagai jenis kapal. Kemajuan teknologi eksplorasi laut telah menyebabkan kebolehcapaian manusia ke kawasan kapal karam dan memungkinkan pelbagai aktiviti manusia dilakukan. Walau bagaimanapun, kemajuan ini juga telah memberi kesan negatif ke atas tapak WKBA. Hal ini sebagaimana kenyataan yang dikeluarkan dalam UNESCO, *Committee* (2015);

...More than 345 large shipwrecks have been commercially exploited - on a large, almost global scale - in the last thirty years, with up to 500,000 objects recovered and sold per wreck, and the ship's hull was always left destroyed. The pillaging and looting is however much worse, when counting the reckless casual divers that progressively damage wrecks, sites and landscapes.

CPUCH 2001 menyatakan bahawa aktiviti manusia yang merosakkan WKBA dapat dikategorikan dan dibezakan menerusi;

- i. Aktiviti langsung yang ditujukan ke atas WKBA, aktiviti ini secara langsung memberi kesan terhadap WKBA dan secara fizikalnya telah mengganggu atau merosakkan WKBA.
- ii. Aktiviti tidak langsung atau tidak sengaja yang memberi kesan kepada WKBA. Aktiviti yang dilakukan tidak mempunyai hubung kait langsung WKBA tetapi secara langsung atau tidak langsung, secara fizikalnya boleh mengganggu atau merosakkan WKBA (Artikel 1(6 dan 7), CPUCH 2001).

Aktiviti manusia secara langsung yang mengancam WKBA lazimnya dikaitkan dengan aktiviti penjarahan tapak WKBA. Persoalan-persoalan seperti apakah kaedah terbaik untuk mencegah dan menangani aktiviti ini? Mengapa isu penjarahan tapak WKBA berlaku? Adakah tindakan perundangan diambil setelah aktiviti penjarahan harta karam dikenal pasti atau sebarang aktiviti yang mengancam WKBA? Adakah tindakan perundangan ini hanya ditulis pada kertas dan tidak wujud sebarang perlaksanaan? Begitu juga persoalan dalam konteks penglibatan masyarakat sekitar berhampiran tapak kerana penjarahan tapak WKBA (berskala kecil) turut dilakukan oleh mereka. Mengapakah masyarakat awam terlibat dalam aktiviti penjarahan tapak WKBA? Apakah kaedah yang digunakan untuk mengambil artifak WKBA di dasar laut? Di manakah mereka menjual artifak WKBA? Persoalan-persoalan tersebut telah menjadi perdebatan dalam kalangan pihak pelaksana dasar kerajaan, khalayak

akademik dan masyarakat awam. Walhal pelbagai peruntukan perundangan berkaitan perlindungan tapak WKBA telah digubal dan dikuatkuasakan pada peringkat nasional untuk menangani dan mencegah isu ini berlaku.

Manakala aktiviti manusia secara tidak langsung yang memberi kesan negatif kepada WKBA adalah seperti aktiviti menangkap ikan (menggunakan pukut tunda), kapal yang berlabuh (menurunkan sauh), kerja-kerja infrastruktur (pembangunan pelabuhan atau penjana kuasa infrastruktur), operasi penggerudian (pemasangan saluran paip dan kabel atau pengekstrakan minyak, gas dan mineral), latihan ketenteraan dan laluan pengangkutan (Forrest dan Fletcher-Tomenius, 2000:3). Walaupun sukar untuk mengawal kesan aktiviti ini, namun pihak berkepentingan boleh melaksanakan beberapa langkah pencegahan untuk mengurangkan kesan ancaman ini.

1.2.4 Perdagangan Artifak Warisan Budaya

Artifak warisan budaya ini lazimnya dijual sebagai nilai “seni” atau “budaya” dalam pasaran antik dan sering berakhir sebagai koleksi pengumpul yang memberi prestij sosial kepada bakal pemiliknya (Lunden, 2012:109-132). Hal ini secara tidak langsung telah menyebabkan artifak warisan budaya yang seharusnya dipamerkan di muzium atau dipelihara secara *in-situ* untuk tujuan pendidikan kepada masyarakat awam tidak dapat dilakukan. Isu perdagangan artifak warisan budaya sama ada secara sah atau haram merupakan suatu isu global. Dalam konteks perundangan, larangan untuk memperdagangkan artifak warisan budaya telah wujud seawal abad ke-19 M, namun mekanisme larangan perundangan tersebut masih belum diimplementasikan di seluruh dunia khususnya di negara maju. Oleh itu, masih terdapat kes perdagangan

artifak warisan budaya yang diperolehi secara tidak sah dari negara kurang membangun dibawa ke negara-negara maju. Sebagai contoh, kes jualan artifak warisan budaya oleh syarikat *Hobby Lobby* yang telah didenda tiga juta dolar Amerika Syarikat kerana didapati bersalah menjual dan mendapatkan artifak warisan budaya secara tidak sah dari negara Iraq pada tahun 2017 (Antiques Trade Gazette, 2017).

Walaupun tidak terdapat sebarang perundangan antarabangsa yang melarang aktiviti perdagangan artifak warisan budaya dan perlindungan artifak warisan budaya milik persendirian (milik pengumpul). Namun, UNESCO telah merangka beberapa konvensyen bagi menangani dan mencegah isu ini daripada berlaku, seperti:

- i. *The Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (1954)* (UNESCO, 1954).
- ii. *The UNESCO Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations (1956)* (UNESCO, 1956).
- iii. *The Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export, Transfer of Ownership of Cultural Property (1970)* (UNESCO, 1970).
- iv. *The Convention on the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (1972)* (UNESCO, 1972).
- v. *The UNESCO Recommendation Concerning the International Exchange of Cultural Property (1976)* (UNESCO, 1976).
- vi. *The UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects (1995)* (UNIDROIT, 1995).

Begitu juga dalam konteks larangan artifak WKBA yang diperdagangkan, dijelaskan dalam CPUCH 2001:

The 2001 UNESCO Convention prohibits commercial exploitation of underwater cultural heritage (Article 2 (7), CPUCH 2001), in the form of trade or speculation or its irretrievable dispersal... fundamentally incompatible with protection and proper management of underwater cultural heritage... [and] shall not be traded, sold, brought or bartered as commercial goods (Peraturan No. 2, CPUCH 2001).

Malaysia turut tidak terkecuali berhubung isu perdagangan artifak warisan budaya. Misalnya, kes perdagangan artifak warisan budaya oleh Philip Greco dan Jane Fisher Greco pada tahun 2005. Artifak tersebut dipercayai berasal daripada beberapa tapak WKBA di Filipina dan mereka cuba menjadikan Malaysia sebagai kawasan transit sebelum artifak warisan kebudayaan tersebut dihantar ke negara Amerika Syarikat (Siti Rosliana, 2008; New York Times, 6 Jun 2003; Daily Gazette, 27 Ogos 2003). Demikian juga, perdagangan artifak WKBA yang diperolehi dari tapak WKBA di Semenanjung Malaysia seperti tapak WKBA Risdam, Diana, Desaru, Wanli dan Royal Nanhai. Sebahagian artifak daripada tapak tersebut dijual secara meluas dalam pasaran antik secara atas talian (*online*)² dan rumah lelong seperti *Christie's Auctions* di Amsterdam. Jualan artifak WKBA turut diadakan di dalam negara sebagaimana yang berlangsung di Aquaria, Pusat Konvensyen Kuala Lumpur pada 1 - 31 Oktober 2006. Sebahagian besar artifak WKBA yang dijual merupakan artifak yang telah disalvaj di perairan Semenanjung Malaysia oleh syarikat yang mendapat kontrak konsesi daripada kerajaan Malaysia. Aktiviti jualan tersebut, dianjurkan Hua Hong *Antique House Sdn. Bhd.* dengan kerjasama syarikat *Nanhai Marine Archaeology Sdn. Bhd.* dan JMM.³ Berdasarkan laporan media berhubung pameran tersebut jelas

² Kepelbagaian jenis warisan budaya yang diperdagangkan ini dapat diteliti bukan sahaja menerusi carian *Google* untuk *ancient art* atau *antiquities* membawa bakal pelanggan kepada maklumat peniaga barangan daripada syiling dan mata anak panah kepada artifak yang bernilai ribuan malah jutaan dolar Amerika Syarikat

³ Pameran dan jualan barang seramik dari kapal karam bertajuk "Harta Karun Dari Laut China Selatan" turut mendapat kerjasama daripada JMM. Pameran tersebut meliputi laluan sepanjang 15.5-meter melalui model kapal karam dengan ukuran sebenar dan model kapal karam terpanjang yang pernah dibina dalam bangunan di Malaysia. Semasa pameran itu berlangsung, kakitangan JMM turut

memperlihatkan bagaimana tindakan usaha salvaj komersial dan penjualan artifak WKBA yang dilakukan oleh Sten Sjostrand, Pengarah urusan syarikat *Nanhai Marine Archaeology* Sdn. Bhd., sebagai tindakan yang positif untuk memastikan perlindungan dan pemeliharaan artifak WKBA dapat disampaikan kepada masyarakat (Bernama, 13 September 2006). Walau bagaimanapun, dikhuatiri tindakan ini akan memberi mesej yang salah khususnya berkaitan dengan idea “harta karun” dan “eksploitasi” kepada masyarakat awam, yang sememangnya tidak sesuai dengan konsep "warisan" dan "perlindungan" arkeologi bawah air.

Justeru, pendirian kerajaan berhubung persetujuan memberikan sesuatu projek salvaj komersial bagi tapak WKBA di Semenanjung Malaysia kepada syarikat salvaj komersial perlu diteliti semula. Matlamat syarikat ini yang hanya bermotifkan keuntungan ekonomi menerusi penjualan artifak merupakan antara faktor utama yang mendorong isu ini berlaku. Dari sisi kerajaan Malaysia pula, faktor isu keterbatasan sumber yang dihadapi menyebabkan kerajaan terpaksa bersetuju melaksanakan projek salvaj komersial menerusi persetujuan pembahagian konsesi. Penyelesaian alternatif terbaik bagi membendung isu perdagangan barangan warisan perlu dilaksanakan memandangkan Malaysia telah berjaya mendapat tempat dalam *World Heritage Committee* (WHC). Reputasi Malaysia bukan sekadar bergantung kepada peranannya dalam memelihara tapak Warisan Dunia tetapi juga dalam memelihara tapak WKBA bagi tujuan pemeliharaan, perlindungan, pendidikan dan pelancongan warisan.

mempamerkan pelbagai artifak unik WKBA koleksi JMM serta berkongsi maklumat mengenai aktiviti pemuliharaan dan pemeliharaan WKBA yang telah diselvaj.

1.2.5 Keterbatasan Sumber

Isu keterbatasan sumber (kewangan, peralatan teknikal dan kepakaran) merupakan satu isu asas yang sering dihadapi oleh setiap negara membangun. Keterbatasan ini menyebabkan persaingan untuk menjalankan survei, ekskavasi dan salvaj tapak WKBA di Semenanjung Malaysia antara ahli arkeologi bawah air dengan pemburu harta karam dan syarikat salvaj komersial kapal karam, lazimnya akan lebih memihak kepada pemburu harta karam dan syarikat salvaj komersial kapal karam. Hakikatnya, mereka memiliki modal dan peralatan teknikal untuk operasi salvaj kapal karam berbanding ahli arkeologi bawah air yang dibatasi oleh peruntukan modal dan peralatan penyelidikan terhad daripada kerajaan. Hal ini menyebabkan usaha tinjauan dan survei mengesan lokasi tapak WKBA lebih aktif dilakukan oleh syarikat salvaj komersial berbanding pihak institusi warisan dan muzium.

Governments cannot afford to excavate shipwrecks and display the recovered artefacts themselves. They generally do not have enough qualified people. A compromise is called for commercial companies are necessary to provide finance. Sale of some artefacts is necessary to attract that finance. It is up to the governments to formulate policy that ensures that commercial groups carry out excavation work to acceptable archaeological standards that they disseminate their results, and that fully representative samples are kept for public display. Governments can certainly benefit financially from the sale of artefacts, but their standing and credibility would be much enhanced if such funds were channelled back into museums and training so that eventually they would be in a position to undertake maritime archaeological projects themselves, independent of commercial companies (Flecker, 2002:14-15).

Bagi institusi penyelidikan maritim di Malaysia, isu inilah yang menyebabkan perkembangan penyelidikan arkeologi bawah air menjadi perlahan. Institusi ini terpaksa mengambil alternatif lain dengan menjalankan penyelidikan ke atas tapak yang tidak memerlukan peralatan penyelaman tetapi hanya menggunakan peralatan

ekskavasi daratan. Alasan ketidakmampuan memperuntukkan sedikit bantuan kewangan kepada institusi penyelidikan seperti universiti, unit arkeologi muzium maritim dan unit arkeologi bawah air JWN oleh kerajaan seharusnya tidak wujud, jika dibandingkan dengan penemuan dan penyelidikan yang bakal dihasilkannya. Harus disedari bahawa usaha melindungi WKBA bukan hanya bergantung pada perundangan dan penguatkuasaan sahaja, tetapi juga kedinamikan penggunaan teknologi lain khususnya untuk mendahului dan menyekat aktiviti pemburu harta karam dan syarikat salvaj komersial. Isu peruntukan bantuan kewangan untuk menjalankan penyelidikan WKBA seharusnya tidak wujud, sekiranya kerajaan mampu memperuntukkan jutaan ringgit untuk pembangunan muzium. Sebagai contoh, cadangan Kerajaan Melaka untuk memajukan muzium yang tersusun serta lengkap melalui pembangunan Kompleks Warisan Melaka yang bernilai lebih RM 500 Juta pada tahun 1999 (Berita Harian, 9 Februari 1999). Persoalan yang ingin diutarakan, kenapa Kerajaan Melaka tidak membangunkan ataupun membeli peralatan tinjauan dan ekskavasi yang jauh lebih murah berbanding membelanjakan RM 500 Juta untuk hanya satu projek? Perlu ditekankan bahawa Melaka merupakan sebuah kawasan yang kaya dengan tapak WKBA. Namun, usaha untuk menjalankan survei, salvaj dan ekskavasi kurang dilakukan kerana pihak institusi penyelidikan dan kerajaan Melaka menghadapi isu keterbatasan sumber. Rasional memperuntukkan peralatan survei, salvaj dan ekskavasi WKBA akan membawa kepada penemuan artifak yang jumlahnya mampu mengisi sesebuah muzium berbanding pembinaan muzium yang mengambil masa yang lama untuk mengisinya (Bilcher Bala dan Baszley Bee 2002: 95).

Begitu juga kekurangan pakar atau para penyelidik arkeologi bawah air di Malaysia kerana bidang ini hanya mula berkembang pada tahun 1980. Ketika tempoh tersebut, hanya JMA sahaja yang bertanggungjawab dalam menjalankan proses

tindakan PWKM. Namun, pendedahan kaedah dan teknik PWKM sebenar yang masih kabur oleh JMA telah menyebabkan berlakunya percanggahan dengan prinsip asas, falsafah dan etika serta garis panduan PWKM yang sebenar. Oleh itu, sebarang proses tindakan yang melibatkan survei, salvaj dan ekskavasi lazimnya akan melibatkan pakar dari luar negara atau melibatkan syarikat salvaj komersial.⁴ Akibatnya ketidakseimbangan peruntukan kewangan ataupun kurangnya kepekaan kerajaan secara tidak langsung akan membantutkan tindakan PWKM. Fenomena ini sudah lama disedari oleh ahli arkeologi bawah air, seperti kenyataan Bass (1970:154):

Museum pay more for single works of Classical art than was spent for submarine Asherah, which it is hoped will present to the world entire cargoes of such art. The Coast of the Cape Gelidonya excavation was minuscule when compared to the salaries of scholar who has written so many obsolete pages on the questions of Semitic maritime influence in the Aegean Bronze age. And a Vasa could not have been found at any price on land.

1.2.6 Pelancongan Warisan Maritim

Salah satu objektif utama PWKM adalah keupayaan proses tindakan PWKM yang dilakukan oleh kerajaan dapat meningkat sosioekonomi masyarakat awam. Hal ini dapat direalisasikan menerusi penawaran produk pelancongan berasaskan WKBA. Pelancongan warisan maritim merupakan satu produk pelancongan warisan yang semakin popular dalam kalangan pelancong rekreasi dan pelancong budaya. Dalam konteks PWKM, terhadap dua bentuk produk pelancongan iaitu, (i) pameran WKBA di muzium atau galeri maritim (pemeliharaan *ex-situ*), (ii) taman/muzium WKBA (pemeliharaan *in-situ*). Keupayaan pelancongan WKBA memberi sumbangan daripada sudut sosioekonomi telah terbukti, misalnya Muzium Vasa di Stockholm,

⁴ Sebagai contoh projek penyelidikan saintik di tapak WKBA Risdam dan Nassau.

Sweden. Muzium ini bukan sahaja sebuah struktur untuk pameran kapal Vasa tetapi juga menjadi satu makmal termaju dalam pemuliharaan dan penyiasatan arkeologi bawah air pada peringkat antarabangsa. Kesan sosial muzium ini telah mewujudkan satu rasa “penyiasatan” dan kepentingan pemuliharaan warisan maritim dalam kalangan pelancong. Begitu juga daripada sudut ekonomi, menjana pendapatan daripada penjualan tiket, menjadikan muzium ini sebagai muzium maritim yang teramai dikunjungi di seluruh dunia (Olsson, 2011:353-356).

Produk pelancongan berasaskan pameran WKBA di muzium maritim merupakan pendekatan utama yang digunakan oleh pihak berkepentingan PWKM di seluruh dunia berbanding produk pelancongan taman/muzium WKBA bawah air (Wijkander, 2007:65-68). Namun, usaha untuk mewujudkan produk pelancongan muzium/taman arkeologi bawah air perlu dilakukan, sebagaimana ditekankan dalam peraturan CPUCH 2001 - *activities directed at underwater cultural heritage shall be authorized in a manner consistent with the protection of that heritage, and subject to that requirement may be authorized for the purpose of making a significant contribution to protection or knowledge or enhancement of underwater cultural heritage* (Peraturan No. 1, CPUCH 2001).

Timbul perdebatan antara para sarjana, pihak pengurusan warisan, penggubal dasar, agensi pelancongan dan ahli arkeologi berhubung pendekatan pemeliharaan *in-situ* (pelancongan muzium/taman arkeologi bawah air) dengan pendekatan ekskavasi/salvaj WKBA, seterusnya dipamerkan di muzium maritim. Hal ini menimbulkan persoalan seperti bagaimana untuk mewujudkan bentuk pelancongan WKBA yang sesuai, adakah pameran atau pemeliharaan *in-situ*? Apakah kelemahan dan kelebihan kedua-dua pendekatan? serta dalam konteks di Semenanjung Malaysia?

Apakah bentuk pendekatan pelancongan warisan maritim yang sesuai diimplementasikan?

1.2.7 Arkeologi Bawah Air dan Salvaj Komersial

Pertembungan matlamat antara ahli arkeologi bawah air dan pihak salvaj komersial kapal karam iaitu keuntungan ekonomi dengan penyelidikan ilmiah merupakan satu isu dan masalah global yang wujud dalam PWKM. Ketidakseimbangan matlamat akhir ini secara amnya akan membawa kepada penjarahan dan perdagangan antik WKBA sekiranya bidang PWKM yang tidak berkesan dilaksanakan. Walaupun PWKM mempunyai metodologi dan penyelidikan yang sistematik dan saintifik, namun ianya tidak akan dapat untuk membatasi aktiviti salvaj komersial yang berusaha dari segi perundangan, teknologi dan sumber modal untuk meningkatkan keupayaan dalam menghadapi kritikan daripada bidang arkeologi bawah air dan PWKM (Bazsley Bee, 1999: 276). Salvaj komersial hanyalah satu label yang digunakan oleh syarikat salvaj komersial yang berminat dengan tapak WKBA yang dipercayai membawa kargo yang bernilai tinggi. Secara amnya, syarikat salvaj komersial akan menarik pelabur swasta dengan menjanjikan pulangan keuntungan mudah menerusi penemuan dan jualan “harta kapal karam”. Dengan melihat aktiviti salvaj komersial sebagai bidang perniagaan, dasar utama syarikat salvaj komersial ini adalah meminimumkan kos dan memaksimumkan keuntungan. Oleh itu, modus operasi syarikat salvaj komersial hanya menjalankan salvaj komersial ke atas tapak WKBA yang mempunyai nilai komersial, dilakukan dalam tempoh masa yang singkat dan sering tidak menggunakan kaedah penyelidikan arkeologi bawah air. Hal ini berbeza dengan ahli arkeologi bawah air yang menyiasat tapak WKBA, mengekstrak dan mentafsir data berkaitan dengan tingkah laku manusia lalu, menyebarkan

pengetahuan pada peringkat akademik dan awam menerusi penerbitan dan pameran hasil kajian. Mereka juga terikat dengan kod etika prosedur penyelidikan arkeologi bawah air. Walaupun terdapat sesetengah syarikat salvaj komersial menggunakan khidmat ahli arkeologi bawah air dan melaksanakan kod etika penyelidikan arkeologi bawah air. Namun, pelaksanaan kerja yang dilakukan masih bertentangan dengan pendekatan kod etika penyelidikan arkeologi bawah air.

...Professional ethics have developed accordingly. Its principles are very simple. In heritage professions, one is not to appropriate the material one is working with. Consequently, a professional cannot build up a private collection. Compensation in kind is not an option. If one appropriates or alienates heritage material or helps others to do so, one cannot be considered part of the heritage profession, irrespective of professional training. That is not negotiable (Maarleveld, 2011: 932).

Pengalaman lepas dalam konteks kes salvaj komersial di Semenanjung Malaysia seperti tapak WKBA Diana telah menimbulkan kontroversi yang melibatkan ketidakpuasan hati terhadap kontrak pembahagian konsesi antara kerajaan Malaysia dengan *Malaysia Historical Salvor* (MHS), sehingga kes ini di bawah ke Mahkamah Timbang Tara. Begitu juga kes salvaj komersial tanpa kebenaran ke atas tapak WKBA Royal Nanhai dan Risdam. Perlu ditekankan bahawa matlamat tidak seharusnya menghalalkan cara, sebaliknya metodologi dan penyelidikan yang menentukan matlamat kajian dan bukan sebaliknya.

1.3 Objektif Kajian

Objektif utama kajian ini adalah untuk menjelaskan isu dan permasalahan berkaitan PWKM di Semenanjung Malaysia dan memberi rekomendasi yang sesuai terhadap isu dan permasalahan tersebut. Untuk mencapai objektif utama, kajian ini telah menggariskan beberapa objektif khusus, iaitu:

- i. Mengenal pasti bentuk warisan dan formasi tapak WKBA Semenanjung Malaysia

Objektif ini akan menghurai perihal segala bentuk WKBA. Perbincangan khusus tertumpu kepada persoalan konsep dan parameter untuk menentukan sesuatu WKBA pada peringkat antarabangsa dan kebangsaan. Objektif ini turut mengenal pasti asas yang membawa kepada formasi semulajadi dan budaya WKBA dan memperincikan data WKBA di Semenanjung Malaysia berdasarkan model pengkategorian maklumat keberadaan tapak WKBA untuk tujuan penyediaan atau mengemaskinikan inventori dan pangkalan data khusus bagi WKBA. Seterusnya, objektif ini turut mengetengahkan 11 buah tapak WKBA yang telah dikenal pasti menerusi proses survei, salvaj dan ekskavasi sepanjang tahun 1980 hingga 2015.

- ii. Mengenal pasti amalan PWKM semasa di Semenanjung Malaysia

Objektif ini akan meneliti kelebihan dan kelemahan amalan PWKM sedia ada yang telah dilakukan oleh pihak berkepentingan sepanjang tempoh 1980 sehingga 2015. Objektif ini juga akan mengenal pasti setiap pihak berkepentingan yang terlibat secara langsung dan tidak langsung dalam PWKM. Seterusnya, analisis hubungan pihak berkepentingan dan pihak berkaitan turut dilihat bagi memberi gambaran berhubung kesan antara setiap pihak dalam setiap proses tindakan PWKM. Objektif ini turut mengetengahkan amalan PWKM dari segi dasar, penyelidikan saintifik dan penjarahan berdasarkan fasa tertentu. Hal ini penting untuk mengenal pasti pihak berkepentingan utama PWKM dan untuk menentukan kedudukan PWKM di Semenanjung Malaysia berlandaskan kepada pengajian warisan atau industri salvaj komersial harta karam.

iii. Mengenal pasti pembangunan pelancongan WKBA

Objektif ini mengupas prospek pembangunan pelancongan berasaskan produk WKBA. Penelitian berfokus pada penglibatan pihak berkepentingan kerajaan dan masyarakat awam untuk memastikan matlamat akhir PWKM dapat direalisasikan. Objektif ini turut mengetengahkan lima muzium yang mempunyai pameran berkaitan WKBA dan sumbangan muzium tersebut dalam pembangunan sosioekonomi. Di samping itu, analisis kesesuaian dan kesediaan dalam pembangunan produk pelancongan WKBA *in-situ* (muzium bawah air dan jejak warisan bawah air) turut dibincangkan.

iv. Mengenal pasti perlindungan PWKM menerusi mekanisme perundangan warisan serta perundangan lain yang berkaitan

Analisis perundangan warisan ini dapat memberi satu penjelasan dan gambaran berhubung tindakan yang berkesan dalam menangani isu dan permasalahan PWKM yang wujud. Penelitian perundangan ini turut membahas komitmen Malaysia dalam integrasi PWKM berasaskan kepada CPUCH 2001 dan UNCLOS. Objektif ini turut mengupas setiap mekanisme peruntukan perundangan warisan dan perundangan subsidiari lain yang berkaitan dengan WKBA.

v. Menentukan tahap keberkesanan PWKM oleh pihak berkepentingan kerajaan

Objektif ini menilai keberkesanan pihak berkepentingan kerajaan JMA dan JWN. Proses penilaian keberkesanan PWKM akan dibahagikan kepada dua fasa iaitu Fasa 1: 1980-2005 dan Fasa 2: 2005-2015. Pembahagian fasa ini selaras dengan peruntukan dan jabatan utama yang bertanggungjawab dalam melindungi WKBA.

Penilaian keberkesanan yang digunakan adalah dengan mengadaptasi dan mengubahsuai “Model *Balanced Scorecard*” (BSC) dan “Model Pengurusan Strategik”. Berdasarkan hasil penilaian keberkesanan tersebut, sebuah model kesesuaian proses tindakan PWKM di Semenanjung Malaysia akan dibentuk. Model tindakan ini akan memperlihatkan elemen asas dan kaedah alternatif yang terbaik bagi mengurus WKBA yang berdepan dengan ketidakpastian dalam tindakan PWKM.

1.4 Skop Kajian

Skop kajian ini berfokus pada bentuk WKBA dengan menggunakan kajian kes kapal karam di Semenanjung Malaysia dalam menghurai amalan PWKM. Skop kajian ini hanya akan menumpukan kepada subjek warisan “kapal karam dan muatannya” sahaja tanpa melibatkan bentuk WKBA yang lain seperti pelabuhan purba, bandar yang tenggelam, tapak prasejarah dan sebagainya. Skop tempoh masa kajian pula adalah daripada tahun 1980 sehingga 2015. Tempoh masa ini dipilih selaras dengan pelaksanaan projek penyelidikan pertama WKBA di Semenanjung Malaysia pada tahun 1980. Tempoh masa sehingga tahun 2015 dipilih selaras dengan projek penyelidikan saintifik terkini yang dilakukan oleh JWN. Tempoh masa ini dipilih juga bertujuan agar dapat membandingkan pelaksanaan amalan PWKM, selaras dengan perundangan dan pihak berkepentingan kerajaan yang bertanggungjawab iaitu JMA (1980-2005) dan JWN (2005-2015). Skop lokasi kajian pula adalah perairan maritim yang berada dalam lingkungan 12 batu nautika (sekitar 22 km) dalam perairan Semenanjung Malaysia dari garis pangkal negara pesisir (Jadual 1.1).⁵ Lingkungan 12

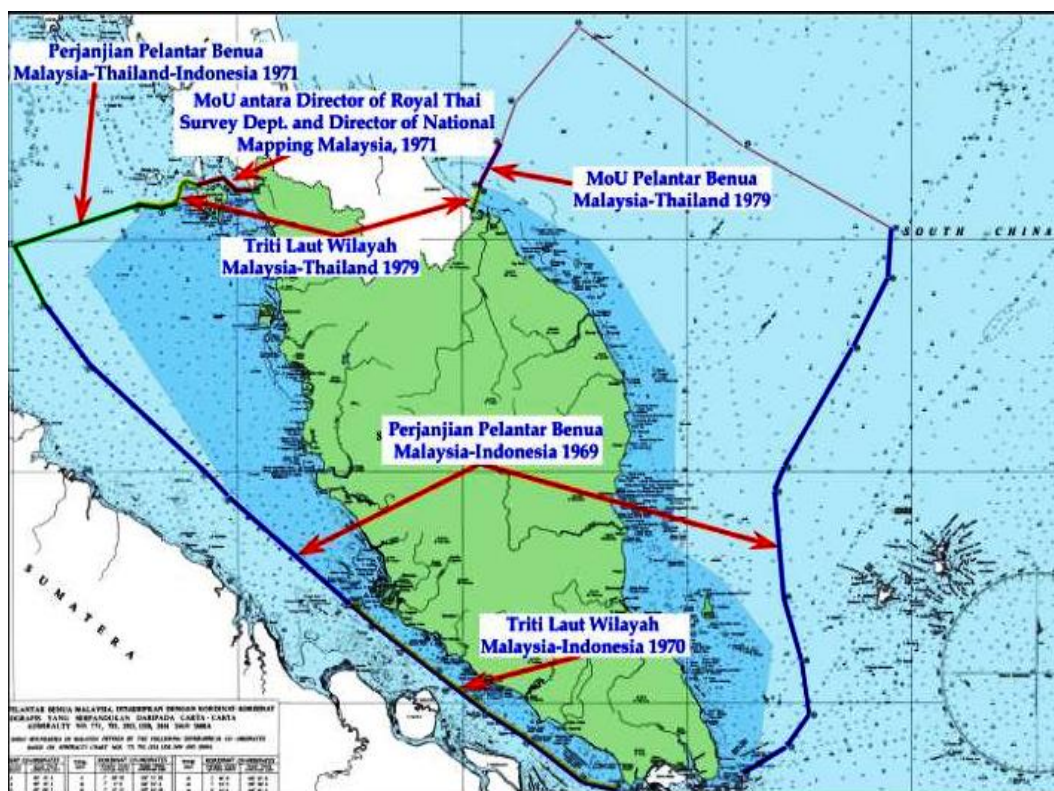
⁵ Perairan negeri Sabah dan Sarawak tidak dimasukkan dalam skop kajian kerana PWKM di kedua-dua negeri ini adalah diluar bidang kuasa AWK 2005 dan diurus oleh jabatan serta menggunakan perundangan warisan yang tersendiri. Sabah menggunakan Enakmen Warisan Budaya (Pemeliharaan) 1997, manakala Sarawak pula menggunakan Ordinan Warisan Kebudayaan Sarawak 1933. Sekiranya kedua-dua ini dimasukkan dalam perbincangan kajian akan menyebabkan skop kajian menyentuh tiga entiti pengurusan yang berbeza dan menyebabkan skop pengkajian bertambah luas tanpa pengkhususan lokasi kajian.

batu nautika ini dipilih berdasarkan had bidang kuasa Akta Warisan Kebangsaan (AWK) 2005 yang hanya meliputi kawasan ini (Peta 1.1 dan Peta 1.2).

Jadual 1.1: Keluasan Zon Maritim Semenanjung Malaysia

Zon Maritim	Keluasan (km ²)		Catatan
	Sem. Barat	Sem. Timur	
Perairan Dalaman	36349	19102	Kiraan daripada garis pangkal ke pesisir pantai
Perairan Wilayah	17012	15655	Kiraan daripada garis pantai ke 12 batu nautika
Zon Eksklusif Ekonomi	13653	200570	Kiraan daripada 12 batu nautika ke 200 batu nautika
Pelantar Benua	13653	100570	Kiraan daripada 12 batu nautika ke sempadan pelantar benua Malaysia termasuk keluasan ZEE
* Luas pesisir pantai Semenanjung Malaysia 1737 km			
* Nisbah darat dan Laut 1: 2.			

(Sumber: Pusat Hidrografi Nasional TLDM, 2014).

* Sempadan maritim dan perjanjian/triti berkaitan

Peta 1.1: Zon Maritim Malaysia (Semenanjung Malaysia)
(Sumber: Agensi Penguatkuasaan Maritim Malaysia, 2016).

1.5 Kaedah Kajian

Kajian ini menggunakan pendekatan kualitatif dengan reka bentuk penyelidikan kajian bersifat kajian kes terhadap pelaksanaan PWKM ke atas 11 buah tapak kapal karam di Semenanjung Malaysia iaitu tapak Risdam, Diana, Nassau, Royal Nanhai, Turiang, Nanyang, Longquan, Xuande, Singtai, Desaru dan Wanli. Kajian kes ini akan melibatkan penelitian isu dan masalah PWKM seperti kekurangan peruntukan perundangan, konflik pihak berkepentingan, aktiviti manusia dan pemburuan harta karam, perdagangan artifak warisan budaya, keterbatasan sumber, pelancongan warisan dan pendekatan arkeologi bawah air dan salvaj komersial. Oleh itu, kajian ini akan terbahagi kepada beberapa peringkat iaitu, (i) Peringkat kajian awalan, (ii) Peringkat pengumpulan data yang melibatkan kaedah perpustakaan, temu bual dan kerja lapangan; (iii) Peringkat analisis data yang melibatkan analisis kritikan eksposisi, analisis perbandingan dan kandungan serta analisis model penilaian tahap keberkesanan PWKM, (iv) Peringkat cadangan dan rumusan kajian.

1.5.1 Peringkat Awalan

Kaedah kajian pada peringkat awalan ialah membuat pelbagai rujukan dan pembacaan tentang penyelidikan berkaitan tapak WKBA dan PWKM di Semenanjung Malaysia. Tujuan kaedah kajian semasa peringkat ini adalah untuk mendapat maklumat khususnya tentang kajian kes 11 buah tapak kapal karam serta isu dan masalah yang dihadapi dan membentuk objektif kajian ini.

1.5.2 Peringkat Pengumpulan Data

Kajian pada peringkat ini melibatkan aktiviti pencarian maklumat daripada pelbagai sumber. Tujuan peringkat ini adalah untuk mengumpulkan segala maklumat dan data untuk pembuktian dan pengukuhan idea tentang isu dan masalah serta penyelesaiannya. Kaedah pengumpulan data yang terlibat ialah kajian perpustakaan, temu bual dan kajian lapangan.

1.5.2(a) Perpustakaan

Tujuan pengumpulan maklumat menerusi kaedah perpustakaan adalah untuk mengumpul dan menganalisis sumber dokumen yang telah dicetak. Bahan yang diteliti merujuk kepada kepada bahan yang telah ditulis oleh para pengkaji terdahulu sama ada telah diterbitkan atau sebaliknya. Sumber yang dirujuk menerusi kajian perpustakaan adalah dalam bentuk primer dan sekunder yang meliputi laporan kajian lepas, surat khabar, tesis, kertas kerja, artikel jurnal, buku, data visual, imej dan audio. Bahan ini akan diperolehi dari perpustakaan, institusi penyelidikan, pertubuhan dan agensi tempatan serta luar negara. Bahan adalah bentuk salinan cetak dan yang telah didigitalkan. Lokasi sumber yang telah dikenali pasti ialah dari JMM, JWN, jabatan dan institusi permuziuman negeri; Arkib Negara Malaysia; agensi penguatkuasaan seperti Pasukan Polis Marin Malaysia (PPM), Jabatan Kastam dan Eksais Diraja Malaysia (JKDM), APMM dan TLDM, Jabatan Peguam Negara, Jabatan Peguam Negeri, Jabatan Ukur dan Pemetaan Malaysia (JUPEM), (JLM), Perpustakaan Tun Sri Lanang, Perpustakaan Universiti Malaya, Perpustakaan Hamzah Sendut, Perpustakaan Sultanah Nur Zahirah, *Maritime Institute of Malaysia Library* (MIMA) dan syarikat salvaj komersial.

Bagi data digital, ianya lebih mengkhusus kepada maklumat dari luar negara melalui capaian internet dalam bentuk pangkalan data atau perantaraan laman sesawang. Lokasi sumber yang dikenal pasti ialah organisasi antarabangsa seperti UNESCO, *The International Council of Monuments and Sites* (ICOMOS) dan *Southeast Asian Ministers of Education Organization - Projects in Archaeology and Fine Arts* (SEAMEO-SPAFA). Begitu juga institusi permuziuman, arkib dan universiti di negara ASEAN seperti *National Museum of Vietnamese History*, Balai Arkeologi Yogyakarta, *The Institute of Southeast Asian Studies* (ISEAS) dan *National Museum of the Philippines*. Demikian juga institusi permuziuman, arkib dan universiti di negara-negara maju seperti United Kingdom seperti *Department for Culture, Media and Sport* (DCMS), Amerika Syarikat seperti *National Oceanic and Atmospheric Administration* (NOAA), *National Underwater & Marine Agency* (NUMA), *Southeast Archaeology Centre* (SEAC), *Florida Bureau of Archaeological Research Underwater*, *USA National Park Service*, *Submerged Cultural Resources Unit*, *State of Florida Underwater Archaeology Program* dan *Florida State University*; Australia seperti *Australasian Institute of Maritime Archaeology* (AIMA), *Department of Maritime Archaeology* dan *Western Australia Museum*. Data digital daripada organisasi tidak berorientasikan keuntungan dan badan bukan kerajaan seperti *Society for Historical Archaeology* (SHA) melalui *Advisory Council on Underwater Archaeology* (ACUA), *Asian Research Institute of Underwater Archaeology* (ARIUA), *Nautical Archaeology Society* (NAS) dan *Institute of Nautical Archaeology* (INA) juga merupakan antara pangkalan data penting yang dirujuk dalam kajian ini